

De Greidhoeke, een Bioregio in Fryslân Verkenning

**Een programmavoorstel voor een transitie naar een groenere
landbouw in de Greidhoeke**

Mei, 2023

Inhoudsopgave

1	ACHTERGROND	3
2	DOELSTELLINGEN	4
3	BENADERING	7
4	PROGRAMMA-INTERVENTIES	10
5	ORGANISATIE	15
6.	BUDGET (in Euro).....	16

1 ACHTERGROND

In november 2022 hebben de samenwerkende overheden in Greidhoeke Plus (Gemeenten Súdwest Fryslân, Waadhoeke en Leeuwarden, Wetterskip Fryslân en Provincie Fryslân) aan Avalon opdracht gegeven voor de verkenningsfase voor een Bioregio in de regio Greidhoeke Plus (globaal het centrale kleiweidegebied van de provincie). In deze fase zijn menselijk en sociaal kapitaal en krachtenvelden in kaart gebracht en geanalyseerd, en interventies en trajecten voorgesteld om de transitie naar een groenere landbouw en de daaraan gerelateerde voeding in het gebied Greidhoeke plus te versnellen. Hierbij zullen met name ook de gezondheidsaspecten als argumenten worden meegenomen. Dit gebeurt op participatieve wijze, waarbij relevante belanghebbenden uit de sectoren landbouw, voeding, natuur, zorg en onderwijs betrokken worden bij het consultatieproces. Ook wordt een wetenschappelijke adviesraad opgezet om een degelijke wetenschappelijke ondersteuning en evaluatie van de projectinspanningen mogelijk te maken. Tevens wordt een groep van jonge ambassadeurs gevormd om te helpen bij het verspreiden van de projectideeën in de regio, met name onder de jonge generatie. De geleerde lessen, conclusies en aanbevelingen uit deze verkenning zijn gebruikt om dit voorstel voor een meerjarig (8-10 jaar) transitieprogramma voor te bereiden, dat ter financiering zal worden voorgelegd aan onder meer de provincie Fryslân en LNV.

De lezer dient zich bewust te zijn van twee beperkingen die we tijdens de voorbereiding van dit voorstel ondervonden.

- Het voorstel is in een generieke stijl opgesteld om te passen bij een reeks potentiële financieringsregelingen en donoren, in plaats van voor een specifieke aanbesteding/donor. Aangezien er nog geen concrete financieringsprogramma bekend zijn waarop (onderdelen van) dit programma gericht kunnen worden, was het onmogelijk om een uitgebreider en gedetailleerder programmavoorstel op te stellen. In dit stadium hebben we ons beperkt tot verkenning naar draagvlak en kansrijke interventies.
- De tweede reden waarom het voorstel niet gedetailleerder kon worden uitgewerkt is het relatief beperkte budget dat voor de verkenningsfase beschikbaar was.

2 DOELSTELLINGEN

Het **algemene doel van dit** programma is om de adoptie van milieuvriendelijke vormen van landbouw in het gebied van Greidhoeke Plus op te schalen en te vergemakkelijken en de consumptie van op een dergelijke manier geproduceerd voedsel te vergroten, waardoor de Greidhoeke Plus (en daarmee Fryslân) een leidende bioregio in Nederland kan worden. Om dit doel te bereiken, moet het project het bewustzijn vergroten en de voordelen van milieuvriendelijke voeding en landbouw aantonen bij een reeks belanghebbenden en hen aanmoedigen om deze toe te passen. De primaire doelgroep van het programma zijn boeren en voedselconsumenten, maar bij de uitvoering van het project zullen ook experts en organisaties uit de volgende sectoren betrokken zijn: (i) gezondheidszorg, (ii) onderzoek en onderwijs, (iii) milieubescherming, (iv) voedsel verwerking en HORECA, (v) handel en retail (met speciale aandacht voor de korte keten), en (vi) anderen. OP basis van de uitkomsten van de verkennende gesprekken, de kick off meeting in februari en de rond die bijeenkomst gehouden enquête hebben wij voor het programma **vijf specifieke doelstellingen**, geformuleerd volgens de SMART¹-benadering. Deze doelstellingen zijn relevant voor het algemene projectdoel. Ze zijn duidelijk gedefinieerd, meetbaar en moeten haalbaar zijn binnen de tijdspanne van het project. SMART-projectdoelstellingen helpen ervoor te zorgen dat iedereen die betrokken is bij het project dezelfde doelen nastreeft en dat de voortgang effectief kan worden gevolgd, met behulp van de essentiële Kritieke Prestatie Indicatoren (KPI's) en doelstellingen zoals gespecificeerd in onderstaande tabel:

¹ SMART is een acroniem dat staat voor **S** pecifiek, **M** eetbaar, **A** chievable (haalbaar), **R** elevant en **T** ijdsgenbonden.

Programmaspecifieke doelstellingen:

#	Specificeer projectdoelstelling (SPD)	Hoe het zal worden bereikt?	Kritisch prestatie Indicatoren (KPI)	Doelen
SPD1	Vergroot de acceptatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken onder boeren in Greidhoeke	Via bewustmakings-, capaciteitsopbouw- en demonstratie-interventies, onderzoeks- en adviesactiviteiten, evenals samenwerkingsplatforms	Toename (%) van landbouwgrond onder milieuvriendelijke landbouw Stijging (%) van het aantal landbouwers die milieuvriendelijke landbouw bedrijven	<u>Eerste vijf jaar</u> : 100% areaalvergroting en 100% toename van het aantal boeren <u>Einde programma</u> : 200% areaalvergroting en 200% toename van het aantal boeren
SPD2	Verhoog de consumptie van milieuvriendelijk geproduceerd voedsel onder de bevolking in Greidhoeke	Door bewustmaking en promotie van milieuvriendelijke voedingsproducten bij consumenten, en door partnerschappen aan te gaan met detailhandelaren en restaurants om de beschikbaarheid van deze producten te vergroten. Stimulering van de korte keten wordt een specifiek aandachtspunt.	Stijging (%) van het aantal inwoners dat minstens drie keer per week milieuvriendelijk geproduceerd voedsel consumeert	<u>Eerste vijf jaar</u> : 100% verhoging <u>Einde van het programma</u> : 200% verhoging
SPD3	Verminder de negatieve milieu-impact van landbouw in Greidhoeke en verbeter de toestand van het milieu	Deze doelstelling zal worden bereikt door de implementatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken, het verminderen van het gebruik van synthetische chemische externe inputs, wat zal leiden tot een gezonder milieu	Vermindering (%) van het gebruik van pesticiden Vermindering (%) van het gebruik van N- en P-meststoffen Vermindering (%) van het gebruik van antibiotica voor vee	<u>Eerste vijf jaar</u> : 20% vermindering van het gebruik van pesticiden, N- en P-meststoffen en antibioticagebruik in de veehouderij <u>Einde van het programma</u> : 40% vermindering van het gebruik van pesticiden, N- en P-meststoffen en antibioticagebruik in de veehouderij
SPD4	Verbeter de gezondheid van de bevolking in Greidhoeke	Door de verspreiding van informatie over de gezondheidsvoordelen van milieuvriendelijk voedsel; het aangaan van samenwerkingsverbanden met zorgaanbieders om de consumptie van deze producten te bevorderen; en door de gezondere toestand van het milieu	Enquêtes onder de bevolking die regelmatig milieuvriendelijk voedsel consumeert, suggereren dat de algehele gezondheid beter is dan die van de rest van de bevolking met vergelijkbare voeding, gewoonten en algehele levensstijl. (dit moet beter gefomuleerd worden....)	<u>Eerste vijf jaar</u> : een samengestelde gezondheidsindex toont aan dat de gezondheid van regelmatige milieuvriendelijke voedselconsumenten minstens 15% hoger is <u>Einde van het programma</u> : hetzelfde als hierboven of hoger
SPD5	Stimuleer samenwerking en	Door de oprichting van een participatief platform dat belanghebbenden uit	Het aantal partnerschappen, gelanceerde gezamenlijke initiatieven en	<u>Eerste vijf jaar</u> : minimaal 5 samenwerkingsverbanden, gezamenlijke

#	Specificeer projectdoelstelling (SPD)	Hoe het zal worden bereikt?	Kritisch prestatie Indicatoren (KPI)	Doelen
	kennisdeling tussen de belangrijkste belanghebbenden	verschillende sectoren samenbrengt om kennis te delen, ideeën uit te wisselen en samen te werken aan de uitvoering van het programma. Mogelijk een GebiedsWaardenCoöperatie.	samenwerkingsverbanden tussen belanghebbenden, veranderingen in de houding en perceptie van belanghebbenden ten aanzien van milieuvriendelijke landbouwpraktijken en voedsel en de voordelen ervan.	initiatieven of samenwerkingsverbanden tot stand gebracht; 20% meer mensen hebben een beter beeld van milieuvriendelijke voeding en landbouwmethoden <u>Einde programma</u> : minimaal 10 partnerschappen, gezamenlijke initiatieven of samenwerkingsverbanden tot stand gekomen; 40% meer mensen hebben een beter beeld van milieuvriendelijke voeding en landbouwmethoden.

3 BENADERING

Dit programmavoorstel en zijn interventies zijn op een participatieve manier voorbereid, rekening houdend met de feedback die is ontvangen van ongeveer 80 belanghebbenden met verschillende achtergronden en sectoren, waaronder (I) landbouw, (II) voeding, (III) natuur/milieu, (IV) gezondheidszorg, (V) onderwijs/onderzoek/voorlichting, (VI) regionale ontwikkeling en (VII) overheden. Hun suggesties zijn geogst tijdens (I) individuele contacten, (II) een online enquête, (III) een startbijeenkomst en (IV) een bijeenkomst van een groep professionals uit de gezondheidszorg die niet bij de startbijeenkomst aanwezig konden zijn.

Met hulp van de kernprojectgroep bestaande uit zes experts werden de ontvangen suggesties geanalyseerd. Op basis hiervan is een selectie van de belangrijkste en meest geschikte interventies gemaakt en in het voorstel opgenomen.

Het programmavoorstel is op een inclusieve manier ontworpen en richt zich op een reeks milieuvriendelijke² landbouwconcepten en -praktijken op basis van autonoom ecosysteembeheer, zoals biologische landbouw, agro-ecologie, regeneratieve landbouw, natuurinclusieve landbouw, permacultuur, enz.

Het bleek belangrijk om zowel de vraagzijde (pull) als de aanbodzijde (push) in het programma op te nemen omdat ze met elkaar verbonden zijn. Deze tweeledige aanpak is om verschillende redenen cruciaal. Aan de aanbodzijde moeten boeren worden aangemoedigd en ondersteund om milieuvriendelijke landbouwpraktijken toe te passen. Dit kan worden gedaan door ervoor te zorgen dat boeren toegang hebben tot de benodigde middelen, financiële prikkels, technologieën, vaardigheden, kennis en inspiratie om de transitie te maken. Aan de vraagzijde moeten consumenten bewust worden gemaakt van de voordelen van milieuvriendelijk voedsel en worden aangemoedigd om het te kopen. Dit kan worden gedaan door het publieke bewustzijn, de waardering en de vraag naar dergelijk voedsel te versterken door middel van marketingcampagnes, nieuwe verkoopkanalen, prijsstrategieën, enz. Hierbij zullen specifiek ook de argumenten vanuit de humane gezondheid worden gebruikt.

Door zowel de aanbod- als de vraagzijde van milieuvriendelijk voedsel te versterken, kan het programma zorgen voor een markt voor het voedsel dat op deze manier wordt geproduceerd waarin boeren hun producten tegen een eerlijke prijs kunnen verkopen. Dit zal een vicieuze cirkel creëren waarin meer boeren milieuvriendelijke praktijken toepassen en meer consumenten milieuvriendelijk voedsel kopen.

Het programma is ontworpen op een manier die de acceptatie bevordert van landbouwpraktijken die de milieu-impact van de landbouw verminderen en tegelijkertijd de opbrengsten en winstgevendheid verhogen. Om dit doel te bereiken, omvat het programma een stevige component op het gebied van onderzoek en ontwikkeling, training en onderwijs, technologieoverdracht, beleidsbeïnvloeding en marktontwikkeling. Onderzoek en ontwikkeling zullen helpen om de duurzaamheid en ecologische voetafdruk van voedsel en landbouw te verbeteren.

Een effectieve en solide programmabeheerstructuur is vereist om een effectieve uitvoering en coördinatie van de programma-activiteiten te waarborgen en om de effecten van het programma te evalueren. Dit zal ervoor zorgen dat het programma effectief is in het bereiken van zijn doelen en dat de middelen efficiënt worden gebruikt. Het programma moet een duidelijke bestuursstructuur hebben die de rollen en verantwoordelijkheden definieert van de verschillende belanghebbenden die bij het programma betrokken zijn. Te denken valt aan een

² Het milieu in de context van dit programma verwijst naar (i) bodem, (ii) water, (iii) lucht, (iv) klimaat en (v) genen, soorten, habitats en landschapsbiodiversiteit.

stuurgroep, programmamanagementteam en werkgroepen voor specifieke doelstellingen. Het programma moet een speciaal programmabeheerteam hebben dat verantwoordelijk is voor het toezicht op de uitvoering van de programma-activiteiten, het beheer van het budget en het waarborgen dat de doelstellingen van het programma worden gehaald. Avalon zal de algehele coördinatie en het programmamanagement op zich nemen. Zie hoofdstuk 5 voor de voorgestelde organisatie.

Het projectteam zal samenwerken met regionale (bijv. RUG, HvHL enz.), landelijke (bijv. WUR, VU, Louis Bolk Instituut, etc.) en internationale experts om aan te sluiten op bestaand onderzoek en nieuwe en innovatieve technologieën en praktijken te identificeren, onderzoeken en ontwikkelen die zijn aangepast aan de unieke omgevingsomstandigheden van de Greidhoeke, terwijl training en onderwijs boeren zullen helpen te leren hoe ze deze praktijken effectief kunnen toepassen. Het programma zal boeren training, technische assistentie en middelen bieden om de invoering van milieuvriendelijke landbouwpraktijken te bevorderen. Dit omvat workshops, velddemonstraties, toegang tot moderne landbouwapparatuur en -technologieën, enz. Activiteiten op het gebied van technologieoverdracht zullen helpen deze praktijken onder de landbouwers te verspreiden.

Ook zal samengewerkt worden met de provincie, het ministerie van LNV, overheidsinstanties, ngo's en andere belanghebbenden om beleid en voorschriften te ontwikkelen die milieuvriendelijke landbouwpraktijken ondersteunen. Hierbij zal tevens synergie worden gecreëerd met al lopende processen zoals de Landbouwagenda, de Voedselagenda, het Actieplan Biologische landbouw, het FPLG en de Friese Preventieaanpak.

Er zal een grotere vraag naar milieuvriendelijk voedsel worden gecreëerd door de consument bewuster te maken van de voordelen van milieuvriendelijke landbouwpraktijken en het belang van het consumeren van voedsel dat op deze manier is geproduceerd. Dit zal worden bereikt door middel van effectieve marketing- en merkstrategieën die de milieu- en gezondheidsvoordelen van milieuvriendelijke voedingsproducten benadrukken, evenals voorlichtingscampagnes gericht op consumenten, scholen en gemeenschappen. Het programma zal ook samenwerken met detailhandelaren en distributeurs om de beschikbaarheid van milieuvriendelijke voedingsproducten op de markt te vergroten.

Het ontwerp van het programma houdt rekening met de noodzaak om het sociaal kapitaal in de Greidhoeke te versterken. Het voorziet in een participatieve en collaboratieve uitvoering, waarbij verschillende belanghebbenden betrokken zijn. Dit is belangrijk omdat het ervoor zorgt dat het programma inclusief is en rekening houdt met de behoeften en zorgen van alle betrokken partijen. Door boeren, consumenten, milieuorganisaties, beleidsmakers, onderzoekers en andere belanghebbenden bij het proces te betrekken, kan het programma ervoor zorgen dat alle stemmen worden gehoord en dat het programma wordt ontworpen op een manier die iedereen ten goede komt. Bovendien vergroten participatieve benaderingen ook de kans op succes, omdat ze eigenaarschap en betrokkenheid van alle belanghebbenden bevorderen. Wanneer mensen het gevoel hebben dat ze betrokken zijn bij het besluitvormingsproces en dat er rekening is gehouden met hun mening, is de kans groter dat ze het programma steunen en eraan deelnemen. Het programma voorziet daarom in het aangaan van partnerschappen en samenwerkingsverbanden met en tussen relevante belanghebbenden. Er zal daarbij voortgebouwd worden op lopende gebiedsprocessen en de door hun opgestarte activiteiten. Deze partnerschappen zullen helpen om middelen, kennis en expertise te benutten en ervoor te zorgen dat het project is afgestemd op relevant nationaal en regionaal beleid en prioriteiten. Onderzocht zal worden of hierbij gebruik kan worden gemaakt van een zogenaamde GebiedsWaardenCoöperatie.

In het programma zal speciale aandacht besteed worden aan de veelzijdige link tussen bodemmicrobioom, voedsel en menselijke gezondheid, en daartoe het belang promoten van

het behoud van gezonde bodemecosystemen voor duurzame voedselproductie en het behoud van de menselijke gezondheid. Door voor onze bodem te zorgen, zorgen we uiteindelijk voor onze eigen gezondheid en welzijn, omdat het bodemmicrobioom een cruciale rol speelt in de voedselproductie en de menselijke gezondheid. Door deze verbanden te begrijpen, beseffen we hoe belangrijk het is om een gezond bodemmicrobioom te behouden voor duurzame landbouw en uiteindelijk voor het welzijn van de mens. Nieuw onderzoek op dit gebied zal worden gestimuleerd om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen menselijke gezondheid/welzijn en voedselproductie/kwaliteit.

Het programma dient ook te omvatten:

- een 'stakeholder involvement strategy', een strategie gericht op het betrekken van belanghebbenden, waarin wordt uiteengezet hoe de verschillende belangengroepen betrokken zullen worden bij de programma-activiteiten, hoe hun feedback in het programma zal worden verwerkt en hoe zij op de hoogte zullen worden gehouden van de voortgang van het programma.
- een duidelijke communicatie- en verspreidingsstrategie, die schetst hoe de voortgang van het programma zal worden gecommuniceerd aan belanghebbenden, hoe feedback zal worden opgenomen in het programma en hoe programmaresultaten zullen worden verspreid.
- een 'resource allocation plan', een middelentoe wijzingsplan dat schetst hoe middelen zullen worden toegewezen aan verschillende programma-activiteiten en hoe het budget zal worden beheerd en gecontroleerd.
- een monitoring- en evaluatieplan hebben waarin wordt uiteengezet hoe de voortgang in de richting van de programmadoelstellingen zal worden gevolgd (inclusief de impact van het programma op het milieu, de menselijke gezondheid en de economie te meten), hoe gegevens zullen worden verzameld en geanalyseerd, hoe de programmaprestaties zullen worden gerapporteerd, en hoe de nodige aanpassingen aan het programma kunnen worden aangebracht om ervoor te zorgen dat het zijn doelstellingen bereikt.
- een risicobeheerplan worden opgesteld dat potentiële risico's voor het programma identificeert en schetst hoe deze risico's zullen worden beheerd en beperkt.

De voorgestelde programma-interventies zijn geclusterd in vijf interventiepakketten (zie onderstaande tabel), met duidelijke, logische en samenhangende activiteiten. Hieruit zullen in de eerste fase van de uitvoering de meest kansrijke interventies worden geselecteerd en nader uitgewerkt. Deze selectie zal mede gebaseerd zijn op (mogelijke synergie met) al lopende processen en projecten. Tijdens de verdere uitvoering zal elke fase voortbouwen op de successen en geleerde lessen uit de vorige fase.

4 PROGRAMMA-INTERVENTIES

Interventiepakket (IP)	Activiteit (A)		Bijdrage aan SPD	Beschrijving	Opleveringen en resultaten
	Code	Type			
IP1 Stel de boeren van de Greidhoeke in staat om milieuvriendelijke landbouw toe te passen	A1.1	Duw	SPD1 en SPD3	Geef boeren training om ervoor te zorgen dat ze over de kennis en vaardigheden beschikken die nodig zijn om milieuvriendelijke landbouwpraktijken effectief toe te passen	<ul style="list-style-type: none"> • Trainingsmateriaal, zoals handleidingen, handleidingen en video's ontwikkeld en verspreid. • Een reeks workshops en trainingen gegeven. • Verbeterde kennis en vaardigheden van boeren. • Verbeterde gewasopbrengsten en -kwaliteit en minder impact op het milieu; verhoogde winstgevendheid (als gevolg van lagere inputkosten en toename van de productwaarde).
	A1.2	Duw	SPD1 en SPD3	Zet demonstratievelden op in de Greidhoeke om succesvolle voorbeelden van groene landbouwpraktijken en hun voordelen te demonstreren, en biedt boeren praktische ervaring en mogelijkheden om kennis te delen	<ul style="list-style-type: none"> • Functionerende demonstratievelden die de beste praktijken tonen en de uitwisseling van ervaringen van boeren vergemakkelijken; wat leidt tot verbeterde kennis en vaardigheden van boeren. • Open veld- en demonstratiedagen georganiseerd. • Meer boeren zijn overtuigd van de voordelen van milieuvriendelijke landbouw, wat leidt tot een grotere acceptatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken. • Verbeterde gewasopbrengsten, hogere winstgevendheid en minder impact op het milieu.
	A1.3	Duw	SPD1 en SPD3	Opzetten van een landbouwvoorlichtingsdienst voor milieuvriendelijke landbouw om boeren technische ondersteuning te bieden die nodig is om een grotere acceptatie en effectievere implementatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken mogelijk te maken	<ul style="list-style-type: none"> • Functionerende voorlichtingsdienst die landbouwers technische ondersteuning van hoge kwaliteit biedt. • Boeren hebben meer vertrouwen in milieuvriendelijke landbouw, wat leidt tot een grotere acceptatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken. • Verbeterde gewasopbrengsten, hogere winstgevendheid en minder impact op het milieu.
	A1.4	Duw	SPD1, SPD3 en SPD5	Zet een platform op voor boeren , waar zij met elkaar in contact kunnen komen, informatie kunnen delen en ideeën kunnen uitwisselen	<ul style="list-style-type: none"> • Functionerende online platforms (een website, sociale mediagroepen, discussieforums, webinars en andere interactieve functies). • Op lokaal of regionaal niveau opgerichte boerengroepen waar boeren elkaar persoonlijk ontmoeten om informatie en ideeën uit te wisselen, met elkaar in contact te komen en van elkaar te leren.

Interventiepakket (IP)	Activiteit (A)		Bijdrage aan SPD	Beschrijving	Opleveringen en resultaten
	Code	Type			
					<ul style="list-style-type: none"> • Mentorprogramma's (een-op-een mentoring, groepsmentoring en peer-to-peer leren) opgezet waar ervaren boeren nieuwe of minder ervaren boeren begeleiden en ondersteunen bij het toepassen van milieuvriendelijke landbouwpraktijken. • Er worden boerderijbezoeken, studiereizen, demonstraties en interactieve activiteiten georganiseerd. • Milieuvriendelijke landbouw wordt populairder en meer boeren passen het toe.
	A1.5	Duw	SPD1 en SPD3	Zorg voor economische stimulansen die de invoering van milieuvriendelijke landbouwpraktijken vergemakkelijken	<ul style="list-style-type: none"> • Het programma voorziet in Greidhoeke-specifieke subsidies voor (i) de omschakeling naar en het behoud van milieuvriendelijke landbouwpraktijken en (ii) certificeringskosten • Banken maken omschakeling mogelijk door hierop gerichtew voorwaarden • Een verzekering wordt opgezet voor prijzen en voor mislukte oogsten bij extreme klimaatgebeurtenissen en andere redenen • Lopende discussie en idee om nationaal fiscaal beleid aantrekkelijker te maken voor milieuvriendelijke boeren, zoals lagere eigendoms- of inkomstenbelastingen, btw op landbouwinputs, lagere btw op milieuvriendelijk geproduceerd voedsel, enz. • Meer boeren aangetrokken om milieuvriendelijke landbouw te beoefenen.
IP2 Creëer vraag naar milieuvriendelijk geproduceerd voedsel in de Greidhoeke en faciliteer marktontwikkeling	A2.1	Trek	SPD2, SPD3 en SPD4	Ontwikkel en implementeer een programma voor capaciteitsopbouw voor consumenten om het bewustzijn over de voordelen van milieuvriendelijk geproduceerd voedsel te vergroten en hen de informatie en kennis te bieden om meer van dergelijk voedsel te gaan consumeren	<ul style="list-style-type: none"> • Trainingsmateriaal, zoals handleidingen, handleidingen en video's ontwikkeld en verspreid. • Een massale voorlichtings- en bewustmakingscampagne voor het publiek om de milieu- en gezondheidsvoordelen van milieuvriendelijk voedsel te promoten. • Consumenten zijn opgeleid en hebben een hoger bewustzijn, wat leidt tot een toename van milieuvriendelijk geproduceerd voedsel.
	A2.2	Trek	SPD2, SPD3 en SPD4	Samenwerkingsverbanden aangaan met detailhandelaren, zoals supermarkten, supermarkten en restaurants, om milieuvriendelijke voedingsproducten te promoten en te verkopen	<ul style="list-style-type: none"> • Samenwerking met retailers tot stand gebracht. Er zijn promoties in de winkel, productdisplays en andere marketinginspanningen die milieuvriendelijk geproduceerd voedsel promoten. • Lokale winkeliers verhandelen het milieuvriendelijke voedsel dat in de Greidhoeke wordt geproduceerd. • Er is meer milieuvriendelijk voedsel beschikbaar op de markt en in de HORECA.

Interventiepakket (IP)	Activiteit (A)		Bijdrage aan SPD	Beschrijving	Opleveringen en resultaten
	Code	Type			
	A2.3	Trek	SPD2, SPD3 en SPD4	Creëer effectieve marketing- en merkstrategieën die de gezondheids- en milieuvoordelen van milieuvriendelijk voedsel benadrukken	<ul style="list-style-type: none"> Marketingcampagnes (o.a. promoties en kortingen) en storytelling events georganiseerd. Greidhoeke eco-friendly food logo ontwikkeld en gepromoot – ook door verschillende influencers, met wie de samenwerking tot stand is gekomen. Het eco-vriendelijke voedsellogo van Greidhoeke wordt algemeen erkend.
	A2.4	Trek	SPD2, SPD3 en SPD4	Ontwikkel lokale markten en korte toeleveringsketens om een directe verbinding tussen boeren en consumenten te creëren	<ul style="list-style-type: none"> Functionerende boerenmarkten, lokale voedselknooppunten en onlineplatforms die gespecialiseerd zijn in het aanbieden van milieuvriendelijk lokaal voedsel, evenals programma's voor voedselcoöperaties en CSA's (door de gemeenschap – consumentengroepen - ondersteunde landbouw, waarmee consumenten een deel van de oogst van een lokale boerderij kunnen kopen). Meer lokaal geproduceerd, vers, milieuvriendelijk voedsel is beschikbaar op de markt en consumenten hebben er gemakkelijker en directer toegang toe.
	A2.5	Trek	SPD2, SPD3 en SPD4	proefprogramma voor groene overheidsopdrachten opzetten om openbare instellingen aan te moedigen milieuvriendelijke voedingsproducten te kopen voor hun keukens, cafetaria's en andere horecaactiviteiten	<ul style="list-style-type: none"> Functionerende regelingen voor overheidsopdrachten die de vraag naar milieuvriendelijk geproduceerd voedsel in kleuterscholen, scholen, ziekenhuizen en overheidsinstanties hebben doen toenemen. Milieuvriendelijk voedsel is overal verkrijgbaar in openbare instellingen en de vraag naar lokaal geproduceerd ecologisch voedsel is toegenomen.
IP3 Doe onderzoek, stimuleer innovatie en onderwijs	A3.1	Duw	SPD1 en SPD3	Organiseer een onderzoeksprogramma om de prestaties van de demonstratievelden te monitoren	<ul style="list-style-type: none"> Prestaties van de milieuvriendelijke landbouwmaatregelen uitgevoerd op het demonstratieveldenprogramma worden onderzocht en gedocumenteerd. Praktijkmaatregelen op de demonstratievelden zijn steeds populairder; en demonstratievelden trekken meer boerenbezoeken.
	A3.2	Duw	SPD1 en SPD3	Onderzoek doen naar innovatieve, milieuvriendelijke landbouwmethoden die zijn afgestemd op de unieke omgevingsomstandigheden van de Greidhoeke; en over hun impact op het milieu	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoeksrapporten, gidsen met beste praktijken en op onderzoek gebaseerde beleidsaanbevelingen. Technische en andere praktische oplossingen gevonden voor de problemen waarmee boeren in de Greidhoeke-regio worden geconfronteerd.
	A3.3	Duw	SPD1 en SPD3	Onderzoek doen naar de impact van milieuvriendelijke landbouw en het	<ul style="list-style-type: none"> Enquêtes, base line surveys en beoordelingen van de gezondheidseffecten (op basis van een nog te ontwikkelen samengestelde gezondheidsindex) over de

Interventiepakket (IP)	Activiteit (A)		Bijdrage aan SPD	Beschrijving	Opleveringen en resultaten
	Code	Type			
				geproduceerde voedsel op de gezondheid van de bevolking in de Greidhoeke	<p>veranderingen in de loop van de tijd, die meer inzicht verschaffen in de potentiële impact van milieuvriendelijke voeding op de menselijke gezondheid.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Voedingsgidsen en op onderzoek gebaseerde beleidsaanbevelingen.
	A3.4	Duw	SPD1 en SPD3	Doe onderzoek naar de perceptie van consumenten in de Greidhoeke van landbouw en landbouwmethoden en hun voedselvoorkeuren	<ul style="list-style-type: none"> • Onderzoeksrapporten, consumentenonderzoeken en marktanalyses geven meer inzicht in de perceptie en het gedrag van consumenten. • Op onderzoek gebaseerde beleidsaanbevelingen.
IP4 Bevorder sociaal kapitaal (incl. gezondheid)	A4.1	Duw & trek	SPD1, SPD3, SPD4 en SPD5	Zet gemeenschappelijke tuinen op , kooklessen, voedselcoöperaties, vrijwilligerswerk	<ul style="list-style-type: none"> • Functionerende kleine demotuinen, kooklessen, voedselcoöperaties enz., die laten zien hoe op kleine schaal en in samenwerking op biologische wijze voedsel kan worden verbouwd; bereid, enz. • Sterkere sociale coherentie en meer sociaal kapitaal
	A4.2	Duw & trek	SPD2, SPD3, SPD4 en SPD5	Introduceer biologische voeding in zorginstellingen , zoals ziekenhuizen, bejaardentehuizen, etc.	<ul style="list-style-type: none"> • Gezondheidsbeurzen • Gezondheidswinst, patiënten genieten meer van eten en blijven korter in het ziekenhuis
	A4.3	Duw & trek	SPD1, SPD2, SPD3, SPD4 en SPD5	Aandacht voor de effecten van gezonde/biologische voeding van gezonde bodem op de gezondheid door gezondheidsprofessionals en zorgverzekeraars, stimuleren onderzoek mbv diverse wetenschappers	<ul style="list-style-type: none"> • Functionerende zorgverzekeringsstelsels die de consumptie en productie van milieuvriendelijk voedsel bevorderen, o.a. met financiële prikkels • Toegenomen acceptatie van milieuvriendelijke landbouwpraktijken en toegenomen vraag naar milieuvriendelijk geproduceerd voedsel • Samenwerking met bestaande initiatieven als HANNN en Bloeizones • Verbeterde gezondheidsresultaten gemeten
	A4.4	Duw	SPD1, SPD2, SPD3, SPD4 en SPD5	Creëer een 'revolving fund' : - voor investeringen met rentedragende leningen aan boeren die milieuvriendelijke landbouwpraktijken toepassen - om de kosten van de overgang naar deze praktijken te helpen dekken (aankoop van apparatuur of de implementatie van nieuwe	<ul style="list-style-type: none"> • Een functionerend revolving fund met een duidelijk fondsbeheerplan, processen voor het aanvragen van leningen, uitbetalingen van leningen, • Monitoring- en evaluatieschema dat de prestaties van het revolving fund volgt, om ervoor te zorgen dat het zijn doelen bereikt om milieuvriendelijke landbouwpraktijken te ondersteunen en de financiële levensvatbaarheid van boeren te verbeteren.

Interventiepakket (IP)	Activiteit (A)		Bijdrage aan SPD	Beschrijving	Opleveringen en resultaten
	Code	Type			
				landbouwtechnieken, opslagfaciliteiten en verwerkingseenheden, stallen e.d.) - om te helpen met cofinanciering bij regelingen waarbij de overheid een deel van de kosten voor zijn rekening neemt	<ul style="list-style-type: none"> Het fonds wordt erg populair bij boeren in Greidhoeke en de aanvragen voor financiering nemen elk jaar toe. Het fonds heeft meer kapitaal aangetrokken en heeft de meeste boeren geholpen.
IP5 Programma-management en voorlichting	A5.1	-	-	programmacoördinatie-eenheid opzetten en het programma beheren	<ul style="list-style-type: none"> Tijdige planning en goed functionerende regie en programmacoördinatie
	A5.2	-	-	Ontwikkel en implementeer de visuele identiteit van het programma, de communicatiestrategie en het plan voor de verspreiding van de resultaten.	<ul style="list-style-type: none"> De visuele identiteit van het programma wordt algemeen erkend Een effectieve communicatie die een soepelere projectuitvoering mogelijk maakt en projectmislukkingen voorkomt Advertenties, campagnes op sociale media en andere outreach-inspanningen, met een hoog percentage of aantal vertoningen op sociale media, het aantal bezoeken aan een website en het totale aantal abonnees/volgers.
	A5.3	-	-	Zet een monitoring- en evaluatiesysteem op om de voortgang van het project te volgen.	<ul style="list-style-type: none"> Er is een degelijk monitoring- en evaluatiesysteem opgezet dat feedback kan geven over de effectiviteit van de interventies en het mogelijk maakt om de nodige aanpassingen door te voeren. Halfjaarlijkse voortgangsrapportages en evaluatierapporten na elke twee jaar. Evaluatiebevindingen en aanbevelingen overwogen, resulterend in een verbeterde uitvoering van het vervolgprogramma.

5 ORGANISATIE

Bioregio Programmteam

Ten behoeve van de uitvoering is een programmteam met brede expertise samengesteld:

Avalon, programmaleiding en -coördinatie

Dr. Darko Znaor	algemene coördinatie, coördinatie onderzoek en ontwikkeling, internationale afstemming
.....	dagelijkse programmaleiding (te benoemen)
Drs. Martien Lankester	netwerk, sr adviseur
Paul Holmbeck, BA	expertise Denemarken

Overige leden: taken als voorbeeld, nader te bepalen

Dr. Govert Geldof, Geldof cs, gebiedswaardencoöperatie

Drs. Bregje Hamelynck, o.a. CSA-netwerk, korte ketens

Ir. Zsuzsan Proos, Future Food Next, contacten voeding zorginstellingen

Berend Santema, regionale contacten landbouw en natuur

Drs. Heleentje Swart, Spark the Movement, contacten onderwijs

Marlise Vroom MBA, Vroom's Communicatie, communicatie

Drs. Fraukje Meulenbroek, huisartsencoach, bv contacten gezondheidszorg-professionals

..... vertegenwoordiger namens Greidhoeke plus

Wetenschappelijke AdviesRaad (WAR) Bioregio

De volgende wetenschappers werden eerder benaderd en stemden in met deelname aan de WAR van Bioregio.

De hoogleraren:

Prof. Dr. Gjalte de Jong, Duurzaam Ondernemen, RU Groningen/Campus Fryslân

Prof. Dr. Noelle Aarts, Socio-Ecologische interacties, RU Nijmegen

Prof. Dr. Ir. Jaap Seidell, Voeding en Gezondheid, VU Amsterdam

Prof. Dr. Johan Garssen, Future Food Research Hub, Universiteit Utrecht

Prof. Dr. Pablo Tittonell, Agroecology and Sustainable Landscapes, RU Groningen

Prof. Dr. Ing. Jan Willem Erisman, Milieu en Duurzaamheid, Universiteit Leiden

De lectoren:

Dr. Valentina Gallo, Epidemiology and Sustainable Health, RU Groningen/Campus Fryslân

Dr. Martina Sura-de Jong, Eiwittransitie, Hogeschool van Hall Larenstein, Leeuwarden

Overige onderzoekers:

Dr. Ruth Howison-Fraser, Sr Researcher, RU Groningen/Campus Fryslân

Ir. Peter Keijzer, Programma-Coördinator Louis Bolk Instituut, Bunnik

Jonge Ambassadeurs

Met enkele jonge professionals zijn gesprekken gaande over een rol als 'jonge ambassadeur' bij het verspreiden van de programmaideeën en -resultaten. Dit zal nader worden ingevuld.

In principe hebbent toegezegd:

Anneke van Schepen, huisarts, Bolsward

Feitze van der Hoek, biologisch melkveehouder, docent HvHL, Jirnsum

Senior Ambassadeur

Herman Wijffels, o.a. voormalig voorzitter SER, is bereid als senior ambassadeur van het programma te fungeren.

6 BUDGET (IN EURO)

Deze begroting is nog zeer globaal. In de eerste fase van de uitvoering zal op basis van de geselecteerde en uitgewerkte interventies een meer gerichte begroting worden opgesteld.

Interventie pakket	Code		Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5	Jaar 6	Jaar 7	Jaar 8	Totaal	
IP1	A1.1	Trainen van boeren	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	400.000	
Creëer vraag naar milieuvriendelijk geproduceerd voedsel in Greidhoeke en faciliteer marktontwikkeling	A1.2	Demonstratie velden	-	200.000	300.000	350.000	450.000	500.000	550.000	600.000	2.950.000	
	A1.2	Agrarische voorlichtingsdienst	-	440.000	484.000	532.400	585.640	644.204	708.624	779.487	4.174.355	
	A1.3	Platform voor boeren	50.000	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	524.359	
	A1.4	Economische prikkels	200.000	400.000	500.000	550.000	650.000	700.000	750.000	800.000	4.550.000	
Subtotaal			300.000	1.140.000	1.389.000	1.542.900	1.802.190	1.967.409	2.139.150	2.318.065	12.598.714	
IP2	A2.1	Programma voor capaciteitsopbouw voor consumenten	50.000	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	524.359	
Creëer vraag naar milieuvriendelijk geproduceerd voedsel in Greidhoeke en faciliteer marktontwikkeling	A2.2	Samenwerkingen met winkeliers	-	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	474.359	
	A2.3	Effectieve marketing- en merkstrategieën	-	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	474.359	
	A2.4	Ontwikkeling van lokale markten en korte toeleveringsketens	50.000	70.000	70.000	70.000	70.000	70.000	70.000	70.000	30.000	500.000
	A2.5	Proefprogramma voor groene overheidsopdrachten	-	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	474.359	
Subtotaal			100.000	270.000	290.000	312.000	336.200	362.820	392.102	384.312	2.447.434	

IP3 Onderzoek doen, innovatie muleren en onderwijs geven	A3.1	Onderzoeksprogramma monitoren prestaties van demovelden	-	50.000	55.000	60.500	66.550	73.205	80.526	88.578	474.359
	A3.2	Onderzoek naar innovatieve milieuvriendelijke landbouwmethoden	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	400.000
	A3.3	Onderzoek naar de impact van milieuvriendelijke landbouw en voeding op de gezondheid	-	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	350.000
	A3.4	Onderzoek naar de percepties van consumenten in Greidhoeke	20.000	20.000	-	25.000	-	30.000	-	40.000	135.000
Subtotaal			70.000	170.000	155.000	185.500	166.550	203.205	180.526	228.578	1.359.359
IP4 Bevorder sociaal kapitaal (incl. gezondheid)	A4.1	Gemeenschappelijke tuinen, kooklessen, voedselcoöperaties, enz.	-	100.000	110.000	121.000	133.100	146.410	161.051	177.156	948.717
	A4.2	Introductie van biologische voeding in zorginstellingen	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	400.000
	A4.3	Diverse activiteiten met gezondheidszorg en zorgverzekeraars	100.000	200.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	1.800.000
	A4.4	Revolving fund voor investerings	500.000	500.000	500.000	500.000	500.000	500.000	500.000	500.000	4.000.000
Subtotaal			650.000	850.000	910.000	921.000	933.100	946.410	961.051	977.156	7.148.717
IP5 Programmabeheer en outreach	A5.1	Coördinatie-eenheid en programmamanagement	528.000	580.800	638.880	702.768	773.045	850.349	935.384	1.028.923	6.038.149
	A5.2	Visuele identiteit, communicatiestrategie en disseminatieplan	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	800.000
	A5.3	Monitoring- en evaluatiesysteem	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000	320.000

Subtotaal	668.000	720.800	778.880	842.768	913.045	990.349	1.075.384	1.168.923	7.158.149
Eindtotaal	1.788.000	3.150.800	3.522.880	3.804.168	4.151.085	4.470.193	4.748.213	5.077.034	30.712.373